

Türkiye’de telefon haberleşmesi alanında yaşanan dönüşüm: Neo-liberal politikalar eşliğinde ulus devletin elinden alınan politika araçları

Özet

AT&T'nin 1984 yılında yedi ayrı şirkete bölünüşüyle başlayan "anti-tekelci" yapılanma, uluslararası telekomünikasyon hizmetlerinin işleyişini ve yapısını etkilemiş; ulusal ve tekelci karakterdeki yerli kamu telekom işleticileri, bu yeni yapılanmada artık faaliyetlerini BIT'in desteğinde, hızla kendi ulusal sınırlarının ötesine yaymaya başlamışlardır. Bu durumda *tercihini* dışa açılma-neo liberal politikalar yoluyla büyümeye geçiş yönünde kullanan Türkiye gibi ülkelerde devletin telekomünikasyon alanına yaklaşımı da değişmiş, bu alanda teknoloji geliştirme olanaklarımızı harekete geçirecek politikaların niteliği farklılaşmıştır. "Telekomünikasyon alanında neo-liberal politikalar eşliğinde ulus devletin elinden alınan politika araçları" başlığı altında yer verilen gelişmeler, telekomünikasyon alanındaki dönüşüm sürecinin gelişmiş ülkelerde daha çok iç dinamiklerin, gelişmekte olan ülkelerde daha çok dış dinamiklerin yönlendirmekte olduğunun Türkiye açısından da geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "çözüm" içerdiği sanılan bu politikalarından gelişmekte olan ülkelerde olumsuz yönde tüketici davranışları değil yatırımlar etkilenmektedir.

Nurcan Törenli
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

The Process of Transformation in Telecommunications in Turkey: Tools of Policy Taken away from Nation-state via Neo-liberal Policies

Abstract

The "anti-monopoly" formation which started with the separation of *American Telegraph and Telephone Company (AT&T)* into seven different parts in 1984 has influence on working conditions of international telecommunication services. In this new formation, domestic and monopoly public telecom services enterprises have expanded their activities into other developing countries with the support of ICT's. Under these circumstances, in some countries - such as Turkey- which have given preference to neo-liberal and export based development policies, nation-states' approaches to the telecommunication policies have changed as well as the characteristics of national innovation capabilities. As the title "Tools of policy taken away from nation-state via neo-liberal policies" indicates, it is clear that in developing countries like Turkey transformation process in telecommunications is orientated basically by external dynamics rather than internal ones, whereas in developed countries the latter is more operative. Consequently, these "useless" policies have negative effects on not consumer attitudes but investments in developing countries.

**Türkiye'de telefon haberleşmesi alanında yaşanan dönüşüm:
Neo-liberal politikalar eşliğinde
ulus devletin elinden alınan politika araçları**

Giriş

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) "21. Yüzyılın Küresel Enformasyon Toplumu ve Telekomünikasyon Araçları" (Kasım 1997) raporunda, geleceğin küresel enformasyon toplumunun küresel enformasyon altyapısı üzerine kurulu olacağı vurgulanarak; bunun telekomünikasyon, yayıncılık ve bilgisayar teknolojilerindeki yöndeşme (*convergency*) ile gerçekleşebilecek bir şey olduğu sonucuna varılıyordu. On dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi ve onun ticari merkezlerinin haberleşmeye duyduğu gereksinim açısından telgrafın sağladığı olanaklar ne ifade ediyorsa, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ile telekomünikasyon teknolojilerinin (TT) yöndeşmesinin sağlayacağı olanaklar da telekomünikasyon ağları üzerinde gelişmiş ülkeler yararına işleyen küresel piyasa ortamına hizmet edecekti.

Bu bağlamda enformasyon sektörünü ticari kurallar ve aşılması gereken coğrafi sınırlar düzleminde yeniden düzenleyen uluslararası anlaşmalar (WTO, GATT, GATS, TRIPS vb.), küresel ölçekte yeniden yapılanma gereksinimi içindeki Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) faaliyetlerinin telekomünikasyon sektörünü içine alarak güç ve yaygınlık kazanması ile yakından ilişkilidir. ABD'de AT&T'nin (*American Telegraph and Telephone Company*) 1982 yılında yürürlüğe giren "Uzlaşma Kararı" (*Consent Decree*) ile başlayan ve 1984 yılında yedi ayrı şirkete bölünüşüyle tamamlanan görünürde "anti-tekelci" yapılanma, uluslararası telekomünikasyon hizmetlerinin işleyişini

ve yapısını etkilemiş; bu yeni yapılanma ile rekabeti bozucu etkisinden şikayet edilen çapraz sübvansiyonun önüne geçilerek eyaletlerarası rekabetin sağlanması hedeflenmiştir (Newberry, 2000: 157). O güne kadar ulusal ve tekeli karakterdeki yerli kamu telekom işletmeleri, bu yeni yapılanmada artık faaliyetlerini BİT'in desteğinde, hızla kendi ulusal sınırlarının ötesine yaymaya başlamışlardır. Sonuçta merkez ülkelerdeki ulusal P.T.T.'ler, ticari PTO'lara (kamuya ait telekomünikasyon operatörlerine ya da işletmelerine) dönüşmüşlerdir. Böylece hem temel hizmetler (telefon) hem de haberleşme altyapısındaki yeni olanaklar ve yeni hizmetler (örneğin e-hizmetler) küresel bir nitelik kazanmış hem de telekomünikasyon sektörünün uluslararası rekabete açılması süreci hız kazanmıştır.

Bu sürecin merkezden çevreye yansıyan etkisi ise telekomünikasyon alanında çevre ülkelerdeki ulusal P.T.T.'lerin özelleştirilmesi yönündeki baskıların devreye sokulması olmuştur. Bu baskıların eşliğinde ÇUŞ'lar güçlü sermaye yapılarıyla hem çevre ülkelerin pazarlarına girme hem de düzenleyici kurallar ve kurullar eşliğinde (R.T.Ü.K., T.K., R.K., B.D.D.K., E.P.K., T.P.K. vb.) uygulamaya konan kamu yönetimini özelleştirme programlarıyla telekomünikasyon politikalarının biçimlendirilişine eskiye oranla daha fazla müdahale etme olanağı bulmuşlardır. Sonuçta, telekomünikasyon alanında 1998 yılına kadar, genelde politika geliştirme, yasa tasarıları oluşturma, geleneksel P.T.T.'leri ve icracı bakanlıkları yeniden yapılandırma, altyapı hazırlıkları tamamlama, şirketleşme ve özelleştirme programlarıyla rekabet ortamını oluşturma, kamu otoritesinden

bağımsız yeni düzenleyici kurullar yaratma gibi etkinliklerle belirlenlik kazanan hazırlık aşamasından, 1998 ve sonrasında *uygulama* aşamasına geçilmiştir.

ABD'de 1980'lerin başında AT&T'nin parçalara ayrılmasıyla başlayan *anti-tekelci* dönem telekomünikasyon sektörünü hizmetler sektörü şemsiyesi altına alma ya da onun en önemli bileşeni yapma operasyonunun ivme kazandığı bir dönem olmasının yanı sıra serbestleşme adı altında, telekomünikasyon piyasalarındaki dönüşümün habercisi olarak kabul edilebilecek gelişmelerin yoğunluk kazandığı bir dönemdir de: Tüketici talep yapısının değişmesi, telekomünikasyon hizmetlerinin rekabete açılması, çeşitliliğin sağlanması, ulusal-uluslararası düzeyde *pazar yetersizliği* sorununu aşmaya yönelik düzenlemeler, BİT ile telekomünikasyon hizmetlerinin ve uluslararası telekomünikasyon ağlarının bir uluslararası rekabet aracı haline gelmesi, *yöndeşme* olgusunun telekomünikasyon alanında teknoloji yanında hizmetleri de çeşitlendirip yeni ihtiyaçlar yaratması, sanayi sektörünün yapısal değişimine paralel olarak önceden imalat ya da farklı hizmet alanlarında faaliyet gösteren şirketlerin telekomünikasyon hizmetleri alanına girmesi.

Çevrenin kapitalistleştirilmesi sürecinde telekomünikasyon alanının öne çıktığı bir diğer gelişme de, Türkiye gibi ekonomik gelişme için kaynak bulmakta zorlanan çevre ülkelerde TT altyapısının kurulup, işler kılınmasının, yabancı yatırımları çekmenin ya da küresel piyasa ortamına eklenmenin "ön koşulu" haline gelmesidir. Ticarete serbestleşme piyasaların serbestleşmesini, ulusal telekomünikasyon işleticilerinin kısmen ya da tamamen özelleştirilmesini ve ticari tarifelerin yeniden düzenlenmesini getirmiştir. Sonuçta bu süreç, telefon alabilmek için girilen kuyruklardan sayısal santallere değin Türkiye'de haberleşme altyapısının geçirdiği dönüşümüne de damgasını vurmuştur.

Sonuç olarak bu çalışmada temel kaygımız, 1980'lerde *tercili*'nin dışı açılma-neo liberal politikalar yoluyla büyümeye geçiş yönünde kullanılmasıyla devletin telekomünikasyon alanına yaklaşımının nasıl değiştiğini, bu alanda teknoloji geliştirme olanaklarımızı hare-

kete geçirecek politikaların niteliğinin nasıl farklılaştığını belirli örneklerden yola çıkarak sergilemeye çalışmak olacaktır.

Yeni Birikim Düzeni ve Haberleşme

Eleştirel yaklaşımlar temelde kapitalizmin küresel ölçekte ve BİT dolayımında yeniden yapılanmasının, hem toplumların kendi içlerinde hem de toplumlar arasında eşitsiz ilişkilerin (enformasyon zenginleri/enformasyon fakirleri) daha da güçlenmesine dönük, süreklilik kazanmış bir sürece işaret ettiği noktada birleşmektedirler (Kumar, 1995; Samarajiva ve Shields, 1990; Schiller, H, 1981; Mosco, 1988; Schiller, D, 1988; Webster, 2000). Dolayısıyla parası olanın sahip olduğu; uluslararası anlaşmaların, fikri mülkiyet haklarının, patent yasalarının bir mala dönüştürdüğü enformasyon, "*küresel düzeyde hakim konumda olanların*" pazarlayabildiği (Hardt ve Negri, 2000: 295) yeni bir ortamın da temel metası haline gelmiştir. Bu ortam, uluslararası ölçekte 'bağımlılık' ilişkisini, gelişmekte olan ülkeler aleyhine ağırlaştırılan yeni gelişmeler üretmektedir.

Üretimin, sermaye akışının ve hizmetlerin küreselleşmesi olarak adlandırabileceğimiz yeni birikim düzeninde haberleşmenin merkezi konuma gelişine, bir anlamda çok uluslu şirketlerin haberleşme gereksinimleri damgasını vurmuştur. ABD merkezli çokuluslu şirketlerin 1970'lerden başlayarak haberleşme maliyetlerini azaltmak için AT&T'nin bağlı olduğu evrensel hizmet ilkesini tartışmaya açmaları ve Newberry'nin de (158) belirttiği gibi kırsal kesim haberleşmesini ucuz tutmak için uluslararası haberleşmenin pahalılığından (çapraz sübvansiyon) yakınmaları bu durumun en belirgin örneğini oluşturmaktadır. Sonuçta şirketler için katma değerli hizmetler adı altında ayrı bir kategori yaratılmış ve haberleşme sektöründeki rekabetin fiyatları düşüreceği inancıyla evrensel hizmet ilkesine uyma zorunluluğu kaldırılarak, AT&T tekeline son verilmiştir. ABD'nin başlattığı bu yeni düzene *Bangemann Raporu* çerçevesinde uyan AB ise sesli telefon hizmetlerinin 1998 yılına kadar rekabete açılması hedefini benimsemiştir.

1
1972-1977 yılları arasında gerçekleşen 4,2 milyar dolarlık ithalat artışının sadece 800 milyon dolarlık kısmı reel artıştır. Geriye kalan 3,4 milyar dolarlık bölümün 2,49 milyar doları sinai mamullerinin fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. Bkz. Gülten KAZGAN (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 104.

BİT alanında yaşanan gelişmelerin küresel piyasa ortamının oluşumunu kolaylaştırıcı yöndeki etkisi GATT (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması, 1947) rejiminin tanımladığı ticari kuralların hizmetler sektörünü de kapsayacak şekilde, GATS (Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması, 1991) anlaşması ile yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünü GATT rejimi içine ekleyen GATS anlaşmalarının telekomünikasyon ekinin esasını telefon haberleşme ücretlerinin, telekomünikasyon sektörünün rekabete açılması yoluyla düşürülmesi oluşturmaktadır. Yeni telekomünikasyon işletmecilerinin altyapı yatırımı bir hayli yüksek bu alana yatırım yapmaya istekli olmayacakları düşüncesinden hareketle eski tekellerin şebekelerine bağlanarak hizmet vermeleri hedeflenmiş ve bu amaçla da GATS'ın telekomünikasyon ekine *Düzenleme Referans Belgesi* adıyla yeni işletmecilerin varolan şebekelere dahil olabildiğini sağlayan bir ek yapılmıştır. Bunun çokuluslu şirketlerin haberleşme giderlerini artırmayacak şekilde yapılması için de maliyet temelli olması yani yeni işletmecinin kullandığı şebekenin geçmişte yapılmış altyapı yatırım giderlerine katılmayarak sadece yaptığı konuşmaların parasını ödemesi hedeflenmiştir.

Türkiye'nin yeni birikim düzenine dahil oluşu

1973 yılında petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, Türk Lirası'nın hızla değer yitirisi¹, Kıbrıs Harekatı ile başlayan ABD silah ambargosu ve Batı Avrupa'nın buna eklenen *örtülü* ekonomik ambargosunun etkisiyle 1970'lerin ikinci yarısında ivme kazanan dış borç krizi ve 1974'ten başlayarak, azalan döviz rezervlerini kısa vadeli borçlanma ile karşılama yoluna girilmesi Türkiye'nin bu süreçte gözü kapalı dahil oluşunu hazırlamıştır. 1975 yılında 3,6 milyar doları orta-uzun vadeli, 1,1 milyar doları kısa vadeli olmak üzere toplam 4,7 milyar dolar düzeyindeki borç stoku, 1978 yılında 6,6 milyar doları orta-uzun vadeli, 7,2 milyar doları kısa vadeli olmak üzere toplam 13,8 milyar dolar düzeyine çıkmıştır (Kazgan, 2002: 110).

1970'lerin sonunda yabancı bankaların kredileri kesmesiyle oluşan kriz, 1980 yılında açıklanan 24 Ocak Kararları'nın da hazırla-

yıcısı olmuştur. Bu kararlar, borç krizine giren ülkelerin durumuna uygun düşen *ihracata dönük büyüme için serbestleşme ve sermayenin tabana yayılması için özelleştirme politikalarına* onay vermiştir. Bu anlamda Türkiye'de, 1980'li yıllarda netlik kazanmaya başlayan küreselleşme yanlısı politikalar çerçevesinde alınan bir dizi yatırım (özellikle iletişim altyapısı konusunda) ve özelleştirme kararlarıyla yeni birikim düzenine dahil oluş yürürlüğe konmuştur: Ekonominin dışa açılması, Türk Lirası'nın tam "konvertibl" hale getirilmesi, K.İ.T.'lerin yeniden yapılandırılması, Anayasa Mahkemesi'nin kararı yok sayılarak kamu sektöründe sendikalaşmayı kırmak için sözleşmeli personel uygulamasına geçilmesi, ithalatta sınırlamaların I.M.F.'nin "dış ticarete tam serbesti" telkinine uygun olarak kaldırılması, bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yurtdışına döviz çıkarmanın serbest bırakılması, gümrük vergi/fonlarının indirilmesi, vergi iadesi uygulamasının başlaması, uluslararası bankacılık sistemiyle bütünleşme sürecine girilmesi, uydu yayını alanındaki düzenleme boşluğundan yararlanarak özel televizyonlarının yayına başlaması ... vb.

Telefon haberleşmesinde dönüşümün kırılma noktası: Telefon kuyrukları

Telefon haberleşmesi açısından 1960-2000 arasındaki döneme damgasını vuran olgu yıllar boyu yaşanan, dolayısıyla da her türlü istismara açık telefon kuyruklarıdır (Tablo.1).

Tablo:1. Telefon aboneli olan ve olmayı bekleyenlerin yıllara göre dağılımı.

	1963	1967	1972	1977	1983	1988	1995	2000
Abone sayısı	199.451	275.380	518.700	851.000	1.673.227	4.920.757	13.227.000	19.510.000
Sıra bekleyen	185.364	171.506	337.183	1.300.000	1.825.291	1.337.229	-	-

Kaynak: 1.- 7. Beş Yıllık Kalkınma Planları, DPT verilerinden derlenmiştir.

Kalkınma planlarından derlenen bu sayılara karşın, özellikle 1960-1970'li yıllarda, uzun bekleme sürelerinin yarattığı karamsarlık duygusu Fikret Yücel'in de anılarında (Ceyhan, 1997: 28) söz et-

ti gibi başvuruda bulunmayı kısmen engellediği için sıra bekleyenlerin sayısının aslında daha yüksek olma olasılığı da vardır.

"Haberleşme yatırımının en önemli dalının telefon işletmesi" olduğu ve devletin bu alanı öncelikli olarak ele alması gerektiği Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963) vurgulanmış olmakla birlikte, telefon altyapısının kuruluşunun tamamlandığı ancak 33 yıl sonra, Yedinci Beş Yıllık Plan (1996-2000) döneminde açıklanabilmiştir.

Devletin altyapı yatırımları açısından öncelikli alanlar 1924-1938 arasında demiryolu, 1940'lı yıllarda karayolu yatırımları olmuş; buna karşın haberleşme alanı ithal teknolojiyi daha pahalı hale getiren döviz darlığı nedeniyle 1950'lere kadar ikinci planda kalmıştır. Türkiye'de telefon yoğunluğu 1950'ler öncesinde yüzde 0,2 düzeyindeyken; telefon haberleşmesinin sosyo-ekonomik yaşamın merkezi sinir sistemini oluşturduğunu kavrayan, bunun için gerekli altyapı yatırımlarına harcayacak parası da olan gelişmiş ülkelerde bu oran, daha 1920-30'lu yıllarda yüzde 10'ları çoktan aşmıştı (Barbier ve Lavenir, 2001: 115). Örneğin ABD'nin ve Avrupa'nın büyük başkentlerinde bu oran 1930'lu yılların başlarında yaklaşık yüzde 12-13'ler düzeyindedir ve 1927-1934 yıllarında Paris'te 300 bin telefon hattı otomatik hale getirilmiştir (116).

1950'ler Türkiye'sinde telefon haberleşmesine dönük altyapı yatırımlarındaki kıpırdanma, karayolu yatırımlarına da ivme veren gelişme, gelişmiş ülkelerin Türkiye'yi ve Türkiye üzerinden çevre ülkeleri pazarlaştırmayı ve buralarda askeri güvenliği artırmayı amaçlayan gereksinimleriyle ilişkilidir. 1950'li yılların başındaki Marshall yardımı, 1952 yılında gerçekleşen NATO üyeliği ve NATO'nun sağladığı kaynaklarla haberleşme amaçlı aktarım sistemlerinin devreye sokulması, kuzey ve güney radyolink şebekelerinin, çoklayıcı (*multiplex*) devrelerin kurulması bir yatırım süreci başlatmışsa da bu oluşum, yerli kaynaklarla desteklenemediği için istikrar kazanamamıştır. 1950'lerin başında Avrupa'ya hammadde ve tarım ürünü satışı nedeniyle ekonomik göstergeler iyileşmeye başlamış olsa da, 1950'lerin ikinci yarısında girilen ekonomik darboğaz,

telefon haberleşmesi alanına yatırımı sınırlayan ana gelişme olmuştur. Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurmak zorunda kalmıştır (Sönmez, 1999: 59).

Türkiye, petrol krizinin patlak verdiği 1973 yılına kadar işçi dövizleri ve ham madde ihracatının etkisiyle ortalama yüzde 6-6,5 düzeylerinde ekonomik büyüme seyri yakalamış ancak haberleşme alanındaki gerçekleştirmeler bunun çok altında kalmıştır. Kalkınma planlarında, hedeflerle gerçekleştirmeler arasında önemli farklar ortaya çıkmıştır (Tablo:2).

Tablo:2. 1963-72 arası Kalkınma Planlarında gerçekleştirmeler ile tahminler (*bold-italik*).

	1963	1967	1972
Abone sayısı (kişi)	199.451	275.380/400.000	518.700/472.000
Sıra bekleyen (kişi)	185.364	171.506/100.000	337.183/50.000
Şehir içi konuşma (bin adet)	281.338	446.752	765.000/520.000
Şehirlerarası konuşma (bin adet)	15.301	26.281	60.300/35.000
Giden uluslararası konuşma (bin dakika)	769	1278	2790/1255
Gelen uluslararası konuşma (bin dakika)	526	858	2250/850

Kaynak: 1., 2., 3. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve DPT verilerinden derlenmiştir.

1960'ların ortalarında sanayileşme yönündeki gelişmeye bağlı olarak artan üretim, hem üretim hem de üretilen ürünlerin dağıtım açısından yoğun bir haberleşme gereksinimi yaratmış, Avrupa'ya yönelik olarak başlayan iş gücü akımı da bu gelişmeyi desteklemiştir.

Örneğin Üçüncü Beş Yıllık Plan'da, sosyo-ekonomik faaliyetlerin kazandığı ivmeye koşut olarak telefon aboneliğinde beklentilerle gerçekleştirmeler arasındaki fark, geleceğe dönük beklentileri de yüksek tutmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bir önceki planda yılda ortalama yüzde 4,3 artış göstereceği tahmin edilen şehir içi konuşmaların yüzde 11,4; yüzde 8,8 artacağı tahmin edilen şehirlerarası konuşmaların yüzde 18,1; yüzde 4 artacağı tahmin edilen

uluslararası konuşmaların ise yüzde 21,3 oranında gerçekleştiği belirtilmektedir. Sonuçta 1977 yılında varolan 851.000 aboneye karşılık, bekleyenlerin sayısı 1,3 milyona ulaşmıştır (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı/1973-1977, Haberleşme Bölümü-DPT).

Telekomünikasyon alanında neo-liberal politikalar eşliğinde ulus devletinin elinden alınan politika araçları:

Ulusal yenilik (inovasyon) yaratma yeteneğinde yaşanan erozyon

1950'ler Türkiye'sinde telefon haberleşme altyapısının yetersizliğini İstanbul ile başkent Ankara arasındaki haberleşmenin içinde bulunduğu koşullar yeterince açıklamaktadır. Fikret Yücel'in anılarından (Ceyhan, 1997: 18-27) öğrendiğimize göre iki büyük kent arasındaki haberleşme, II. Dünya Savaşı'nda Almanların, Rusya'nın işgalinden sonra burada kurulacak altyapı için tasarlanmış oldukları 3 kHz bant genişliğinde, kış aylarında telleri donduğu için devre dışı kalan Siemens MG-15 sistemiyle yürütülmekte; yalnızca bu iki kentten yapılabilen yurt dışı bağlantılar ise Bükreş ve Belgrat üzerinden sağlanmaktadır. Standart dışı, dolayısıyla bakım ve onarımı son derece güç olan bu sistem, telefon bağlantılarında yaşanan bitmek bilmez sorunlar nedeniyle halk arasında alay konusu da olmuştur. Yetişmiş personel sayısının azlığı nedeniyle örneğin Edirne-İstanbul bağlantısındaki arızalar, İstanbul'daki teknisyen ve mühendislerin mesai saatleri dışında çalışmalarını düzeltilebilmektedir. Uzak mesafe bağlantılarındaki aksaklıklar nedeniyle bekleme süreleri uzamakta; kullanıcılar farklı ücret eşiklerine göre ayarlanmış (normal, acele, yıldırım) tarifelerden telefon bağlantısı için sıraya alınmaktadır.

Telekomünikasyon alanında altyapı yatırımlarının hız kazanması açısından NATO'nun, askeri iletişimin güvenliği ile ilgili kaygıları yanında 1980'li yıllardan başlayarak dışı açılma politikaları eşliğinde artan uluslararası ticari ilişkiler haberleşme trafiği de güçlü bir etki yaratmıştır. Örneğin 1963 yılında uluslararası konuşma

süreleri toplamı 1.295 dakikadan 1982 yılında 21 bin dakikaya, 1994 ise yaklaşık 900 milyon dakikaya çıkmıştır (Birinci/1963-1967, Üçüncü /1973-1977 ve Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı/1990-1994, Haberleşme Bölümleri-DPT) ve bu seyir artarak devam etmektedir. Uluslararası sermaye hareketleri, fonların yönetimi, döviz kurlarındaki ani dalgalanmalar, bu gelişmelere paralel olarak bankacılık işlemlerinde artan yoğunluk ve zaman baskısı, İMKB'nin kuruluşu (26 Aralık 1985) ile başlayan borsa işlemleri vb. gelişmeler, telefon haberleşmesi alanına olan ilgiyi sürekli beslemiştir. Sonuçta kronikleşen döviz darboğazına karşın yoğun bir teknoloji transferiyle haberleşme atağına geçilmiş, abone sayıları ve hat kapasitesi önemli ölçüde artırılmıştır. Örneğin var olan radyolink hatları ve denizaltı kablo bağlantılarının uluslararası-kıtalararası telefon ve teleks haberleşmesine açılabilmesi için uydu telekomünikasyon yer istasyonunun kuruluşu yine bu dönemde (Dördüncü Beş Yıllık Plan döneminde/1979-1983) tamamlanmıştır.

Telefon haberleşmesi alanında ulusal yenilik yaratma yeteneğini geliştirme ve dışı bağımlılığı kırma yönündeki en somut adım, 1974 yılında PTT ile TÜBİTAK arasında sayısal teknolojiyi geliştirme amacıyla imzalanan sözleşme ve bu sözleşme uyarınca, radyo link sistemlerinin lisans alınarak yurtiçinde üretilmesi çalışmalarına başlanmasıdır. Sayısal teknolojinin seçimi hem yüksek hat kapasitesi hem de santral kuruluşu için daha düşük oranda yatırım harcaması anlamına gelmektedir. Böylece telefon kuyrukları kolayca eritilebilecek; daha da önemlisi bu teknolojinin belli bölümleri o günkü şartlarda dahi yerli olanaklarla üretilebilir oluşu nedeniyle ulusal yenilik yaratma yeteneğine olumlu katkılar yapabilecektir. Nitekim ilk sayısal PCM (*Pulse Code Modulation*) sistemlerinin yerli olanaklarla PTT-ARLA tarafından üretilerek hizmete sokulması 1981-82 yıllarında; yani neo-liberal politikaları uygulamaya koyma sloganıyla yola çıkan Özal hükümetinin iktidara gelişinin hemen öncesinde gerçekleşmiştir. Anılarında PTT-ARLA ve TELETAŞ tarafından üretilen PCM sistemlerinin 1990'ların sonuna kadar Türkiye'nin telefon haberleşmesi alanındaki gereksinimlerini karşıladığını ifade eden Fikret Yücel, sözünü ettiği kurumlarda teknoloji yeni-

2
TUENA Raporu ve bu raporla ilişkili BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, Grup Raporu (Ekim 1995) ile BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, Enformatik Alanında Düzenleyici Kuruluşlar ve Yeni Politikalar Raporu'na (Ekim 1995)
<http://www.tubitak.gov.tr/btpd/btspd/platform/enfor/> adresinden erişilebilir.

leme çalışmalarının destekten yoksun kalmasıyla bu sistemlerin de devre dışı kaldığına işaret etmektedir (Ceyhun, 1997: 107).

Telekomünikasyon alanında yerli sanayinin gelişmesinde P.T.T.'nin alımları önemli rol oynamıştır. 1950'lerde telefon haberleşmesinde Türkiye yokluklarla boğuşurken Batılı ülkelerin P.T.T.'leri bu tarihten çok daha önce AR-GE laboratuvarlarında, donanım ve teknolojilerini üretmekte ve bunları imalat sanayiine aktarmak için ihaleler açmaktaydılar. Merkez ülkeler kendi modellerini bu anlayışa göre yapılandırıp, başarılı olmuşlarken Türkiye'de ulusal yenilik yaratma yeteneğini geliştirmeye destek olacak programlar ya gecikmiş ya da Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi (1995), Sanayi Kuruluşlarına ARGE Yardımı Kararı (1995) ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 13 Aralık 2000 günlü toplantısında alınan "*Devlet İhale Kanunu'na göre yapılan kamu satın alımlarında, satın alma bedelinin (KDV hariç) yüzde birinin AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla ayrılması*" gibi kararlar (Göker, 2003: 6) hayata geçirilememiştir.

Örneğin Yüksek Plânlama Kurulu'nca Yedinci Beş Yıllık Plân Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri kapsamında oluşturulan **Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu'**nda (24 Şubat 1995) yer alan *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi*, "Türkiye'yi geleceğin bilgi toplumuna taşıyacak olan Ulusal Enformasyon Şebekesi ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek Telematik Hizmetler Ağı'nın kurulması"nın öngörmekte ve bu ağla bilişim alanında hedeflenen atılımın gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir.

Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Plânı-TUENA ise bu atılım projesini gerçekleştirmenin yol ve yöntemini belirlemek üzere hazırlanmıştır.² 1999 yılı başlarında tamamlanan Ana Plânın hedefi, 2010 yılına kadar, yaklaşık 18 milyon hanenin ortalama 64 Kbps; 2 milyon işyerinin ortalama 2 Mbps ve 500 bin işyerinin ise ortalama 155 Mbps'lik kapasite ile bağlanabilecekleri Ulusal Enformasyon Şebekesi'nin kurulması olarak saptanmıştı. 15 milyar Dolar'ı şebeke, 23 milyar Dolar'ı uç birim yatırımı olacak şekilde yaklaşık

38 milyar Dolar yatırımın yapılacağı hesaplanan plana göre, şebekeye bağlanacak 18 milyon haneden yüzde 10'u telefon kullanıcısı olarak kalacak; buna karşın yüzde 30'u ISDN, yüzde 10'u akıllı terminal, yüzde 50'si ise WEB-TV kullanıcısı olacaktı. Planın bu noktada varmak istediği asıl hedef, gerek enformasyon şebekesinin kurulması aşamasında gerekse bu şebeke üzerinden verilecek telematik hizmetlerin üretiminde yerli teknolojiden daha çok yararlanılması, yerli katkı payının daha çok artırılması ve bunlara bağlı olarak ürün ve teknoloji geliştirme faaliyetleri için iç talep yaratılarak ülkenin bilişim teknolojisi alanında yetkinleşmesine katkıda bulunulmasıydı.

Aslında burada üzerinde düşünülmesi gereken nokta, TUENA Planı'nın önemi ithal teknolojilerin ülkelerin kendi yenilik yapma kapasitelerinin yerini alamayacağına bir biçimde vurgulanmasıydı. Asıl ilginç olan "*know-how*"ın yaparak-araştırarak öğrenme yoluyla özümsenebileceğinin, bu yeteneğin ülkelerin geleceklere açısından çok önemli olduğunun başka bir belgede, OECD'nin 1998 tarihli *National Innovation Systems, OECD/DSTI/STP/TIP (Working Group on Innovation and Technology Policy, OLIS: 30 October 1998)*, ulusal yenilik sistemleri konusunda hazırladığı raporda da vurgulanmış olmasıdır.

Ancak, TUENA Sonuç Raporu'nu hayata geçirecek olan ve BTYK'nın 20 Aralık 1999 günlü toplantısına sunulan Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı'nın kurulacak **Ulusal Bilgi Teknolojileri Konseyi** tarafından uygulanması ve izlenmesi kararı, Başbakanlık Genelgesi ekinde yer almamış ve konu, hem BTYK'nın hem de Türkiye'nin gündeminden düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye, bilişim alanında, Dünya Bankası'nın 1993 tarihinde Türk Hükümeti'nin işbirliğiyle hazırladığı ve yukarıda sıralanan plan-programlardan farklı bir rota çizen *Türkiye: Enformatik sistemler ve Ekonomik Modernleşme (Turkey, Informatics and Economic Modernization Report, World Bank: Washington D.C. 1993) başlıklı raporunda da kendisine biçildiği üzere enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerinin kullanıcı olma rolünün ötesine geçememiştir.*

Diğer yandan gelişmiş ülkelerde kamu alımlarında yerli firmalar kaynılp, telekomünikasyon sektörünün özelleştirilmesinden elde edilen gelirler yine bu sektörün geliştirilmesi için kullanılırken (Garnham, 1990: 138); adı geçen Rapor'un "Eylem Planı ve Yönetimin Rolü" başlıklı 8. bölümünde (199-211) Türkiye'ye, yerli telekomünikasyon sanayiini geliştirmek yerine gelişmiş ülkelerin kendi firmalarına sağladığı sübvansiyonlardan yararlanıp, ithalat yapması önerilmektedir. Oysa, ABD başta olmak üzere, gelişkin bütün pazar ekonomilerinde, kamu alımları ülkenin teknolojik yetkinliğini desteklemekte etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla konuya gelişmekte olan ülkeler cephesinden bakıldığında, "çözüm" içerdiği sanılan bu politikalarından olumsuz yönde bireysel özgürlüğün simgesi haline gelen cep telefonu kullanmak (bkz. Tablo.5) gibi tüketici davranışları değil yatırımlar etkilenmiştir.

Aslında bu öneriyle, Türkiye gibi ekonomisi sorunlu, aldığı borçları ödeyip-ödemeyeceği konusunda kuşku duyulan pek çok ülkede olduğu gibi özelleştirme gelirlerinin bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılmasını güvenceye almak hedeflenmektedir. Yabancı bir yatırımcıya satılarak özelleştirilmesi düşünülen Türk Telekom örneğindeki gibi bu alıcının ulusal yenilik yaratma yeteneğini geliştirme yönündeki çabalara ne ölçüde destek vereceği de şüphelidir. Nitekim, Türkiye'nin giderek gücünü yitirmekle birlikte 1980'li yıllar boyunca sürdürülebilen telefon haberleşme altyapısını büyük kentler dışında geri kalmış kırsal kesimlere de yayma çabası, serbest piyasa koşullarına uymadığı için Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası aktörlerden destek görmemiştir. IMF'ye verilen sözler doğrultusunda bütçe içerisinde bu amaçla kullanılabilecek bütün fonlar tasfiye edilmiştir.

Oysa Türkiye yüzde 40'lara varan kırsal nüfusuyla, haberleşme hizmetleri açısından evrensel hizmete en çok gereksinim duyan ülkeler arasında yer almaktadır. Üstelik 2002 yılında IMF'nin dayatmaları sonucunda lisans verme yetkisi siyasi otoriteden düzenleyici kuruluşa geçmiş, böylece kırsala hizmet götürülmemesi durumunda kamuoyunun bunun hesabını sorma olanağı da ortadan kalkmış-

tır. Böyle bir ortamda Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin öncelikli hedefi olarak belirlenen ve telekomünikasyon alanında dünya çapında yaşanan dinamizmi kısa zamanda yakalama, gerekli bilimsel ve teknolojik atılımları yapma ve Türkiye'yi dünya ile yarışabilir konuma getirme hedefi de maddi temelini kaybetmiştir.

1990'ların ortalarında, BİT altyapısını sadece kendi ülkesinde değil yakın bölgelerde kurabilecek ülkeler arasında değerlendirilen Türkiye (Hawkins, 1997: 177-193), Tablo.3'ten de görülebileceği gibi 90'lı yıllar boyunca, elektronik sanayiinde ithalatın giderek artan ağırlığını ihracatla dengeleyememiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1998 yılı dışarıda tutulursa yüzde 20'ler düzeyini aşamamıştır. Bu durum ulusal haberleşme teknolojisinin geleceği açısından yaşanacak yoğun bir bağımlılık sürecine işaret etmektedir.

Tablo.3: Elektronik Sanayii temel göstergeleri (milyon dolar)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Üretim	1,957	2,206	2,002	2,011	1,161	1,231	1,576	2,181	2,341	2,402
İthalat	1,674	1948	1,761	2,041	1,636	2,232	3,011	3,886	4,399	5,451
İhracat	371	401	401	383	406	502	687	849	1,257	1,163
İhr./İth.(%)	22,2	20,6	22,8	19,0	24,9	22,5	22,8	21,8	28,6	21,3

Kaynak: TESİD, Elektronik Sanayi Almanığı, 1991-2000.

P.T.T.'nin özelleştirilmesi süreci

1983 yılında başlayan P.T.T.'nin özelleştirilmesine ilişkin çalışmalar, iktidara geldiğinde K.İ.T.'lerin özel sektöre devredileceğini açıklayan Özal hükümetinin bu konuda *Morgan Guarantee* Bankası'na hazırlattığı raporla hız kazanmıştır. Raporda posta ve telekomünikasyon hizmetlerinin ayrılması önerilmektedir (Geray, 2003: 145). Hükümetin kablolu televizyon, mobil telefon, çağrı sistemleri gibi telekomünikasyon hizmetlerinde özel sektöre öncelik vereceğini belirttiği 1991 yılı hükümet programıyla Dünya Bankası'nın telekomünikasyon alanındaki tekelin sona erdirilmesi, posta ve telekomünikasyon hizmetlerinin birbirinden ayrılarak telekomünikasyonun şirketleştirilmesi, bağımsız düzenleyici bir kuruluş oluşturulması, yeni katma değerli hizmetlerin dışa açılmasının önerildiği 1993 tarihli rapor aynı yaklaşımı sergilemektedir.

3
Bkz. Hürriyet Gazetesi,
22.11.2002

Haberleşme alanını rekabete açarak Türk Telekom'u özelleştirmekten beklenen yarar, düşük konuşma ücretleri ve hizmetlerin verilisinde verimlilik/kalitedir. Ancak OECD verileri (*Communications Outlook 2000*, Paris, OECD; 2001: 246 vd.), Türkiye'de tekel durumunun yaşanmasına karşın evlerdeki sabit telefon konuşma ücretlerinin, üç firmanın rekabet ettiği ABD'deki ücretlerden daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu aşamada yeni yapılanmanın sektöre verimlilik getireceği iddiası da şüphelidir; zira Türk Telekom'un verimliliği yabancı ortağın işlettiği Macaristan örneği ile hemen aynı, yabancı ortağa satılan Çek ve Meksika örneklerinden ise fazladır. Güney Kore ve Japonya gibi işletmenin devlet mülkiyetinde olduğu örneklerde ise verimlilik ABD'deki düzeyine çok yakındır (Geray, 2003: 198). Diğer yandan telekomünikasyon alanında yaşanan özelleştirme uygulamalarında "özel şirketlerin rekabetçi ortamı oluşturmadığı" Intel'in kamu işlerinden sorumlu bölge müdürü Benny Ginman tarafından da kabul edilmiştir.³

Sonuçta 1990'lı yılların ilk yarısında telekomünikasyonun postadan ayrılıp, şirketleşmesi için çıkarılan kararnameler ve kanunlar Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişse de, bu düzenlemeler sonradan Anayasaya uydurularak Nisan 1995'te Türk Telekom'un kuruluşu gerçekleşmiş, yeni dönemde ağırlık Türk Telekom'un özelleştirilmesi çabalarına verilmiştir. 1998 yılında danışman kuruluş *Goldman Sachs* tarafından Türk Telekom'un özelleştirilmesiyle ilgili olarak hazırlanan raporda, hisselerin yüzde 49'unun yabancı bir stratejik ortağa satılması durumunda Türk devletinin şirketteki kontrolünü kaybedeceği belirtilmiştir (Geray, 2002: 201-202). Benzer uygulamaların da gösterdiği gibi yabancı stratejik ortak diye nitelenen merkez ülkelerin telekom işletmecilerinin özelleştirmelerde yüksek fiyat vermeleri büyük ölçüde şirket yönetiminde mutlak yetkiye sahip olmak istemelerinde yatmaktadır.

1999 ekonomik krizinin ardından IMF ile yeni bir *stand-by* anlaşması yapmak zorunda kalan Türkiye, telekomünikasyon alanındaki düzenlemelerde belirleyici olma gücünü yitirmiştir. 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye gönderilen mektupta, Türk Telekom'un her-

hangi bir özel şirket gibi değerlendirileceği, lisans vermekle yükümlü ayrı bir düzenleyici kuruluşun oluşturulacağı; 8 Aralık 2000 tarihli mektupta ise Türk Telekom hisselerinin yüzde 33,5'inin yabancı yatırımcılara satılacağı, güçlü yönetim hakkının devredileceği bildirilmiştir. Özelleştirme süreci uluslararası telekomünikasyon sektörünün zayıf piyasa yapısı nedeniyle ertelenmişse de Türk Telekom'un yönetim kurulu IMF talepleri doğrultusunda düzenlenmiş; 1 Ocak 2004 tarihinde haberleşme alanındaki tekelin kaldırılacağı ve Mayıs 2004'de ihaleye çıkılabileceği ilan edilmiştir.

Çapraz sübvansiyon mekanizmasının devreden çıkarılışı

Türkiye'de telefon haberleşmesi alanında uluslararası telefon görüşmelerinden sağlanan gelirler yurtiçi telefon ücretlerinin düşük tutulabilmesine, dolayısıyla da evrensel hizmet ilkesinin kısıtlı da olsa işletilebilmesine katkıda bulunmuştur. Bütçe açıkları nedeniyle kamu yatırım oranları sürekli düşen ve özelleştirme gelirleri bütçe açıklarını yamamakta kullanılan bir ülkede *çapraz sübvansiyon* aracı görece de olsa belli bir etkinliğe sahiptir. Özellikle 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından uygulamaya konan neo-liberal politikalar, bu aracın etkinliğini azaltmaya başlamıştır (Tablo.4)⁴.

Tablo:4. Telefon haberleşme ücretlerinin (bir dakikalık) karşılaştırmalı dökümü (1992-2001)

Dönemler	Şehir içi arama		Şehirlerarası arama		Uluslararası arama	
	Fiyat (TL)	Fiyat (\$)	Fiyat (TL)	Fiyat (\$)	Fiyat (TL)	Fiyat (\$)
Ocak 1992	875	0,16	2310	0,43	7700	1,45
Eylül 1993	2000	0,16	5280	0,44	16000	1,35
Aralık 1994	4000	0,27	10560	0,72	40000	2,75
Aralık 1995	5000	0,11	13200	0,28	40000	1,12
Aralık 1996	7900	0,09	20856	0,22	79000	0,79
Aralık 1997	20000	0,09	48000	0,22	133500	0,67
Aralık 1998	23750	0,07	57000	0,18	191750	0,63
Nisan 1999	31250	0,08	62500	0,16	208350	0,54
Aralık 1999	40000	0,08	80000	0,16	335000	0,82
Aralık 2000	55000	0,08	110000	0,16	467500	0,68
Aralık 2001	100000	0,08	200000	0,16	850000	0,52

Kaynak: Türk Telekom ücret tarifeleri, 1992-2001.

4
Türk Telekom uluslararası aramalarda farklı farklı tarifeler uygulamaktadır. Tabloda uluslararası aramalar sütununda sosyo-ekonomik ilişkilerin en yoğun olduğu Avrupa ülkeleri için geçerli olan 2. kademedeki ücretler dikkate alınmıştır. Şehirlerarası aramalarda farklı tarife uygulaması Temmuz 2000'den başlayarak kaldırılmış ve bunun yerine ortak tarifeye geçilmiştir. Tablodaki ücretlerin tutarlı olması için Temmuz 2000'den önceki döneme ait ücretler belirlenirken "100 km'den uzak şehirlerarası konuşmalar" için geçerli olan tarife esas alınmıştır.

Yine bu tarihlerden başlayarak TL'nin yabancı paralar karşısında uğradığı değer kaybı, yerli kullanıcılar açısından aynı hizmetin daha pahalı alınır hale gelmesine katkıda bulunmuştur.

1992-2001 yıllarına ait telefon konuşması ücret tarifelerinden derlenen bu tabloda da görülebileceği gibi, 1999-2001 yılları arasında, yaşanan ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan sapma dışında, uluslararası konuşmalar dolar bazında gerilemesini sürdüren bu seyir, yurtiçi konuşma ücretlerine oranla belirgin bir ağırlığa sahip olmuştur. Nisan 1994'de yapılan yüksek oranlı devalüasyon uluslararası konuşma ücretlerini güçlü bir şekilde yukarı çekerken, 1999 Kasım'ında yapılan yüksek oranlı devalüasyon aynı etkiyi göstermemiş; üstelik 1999-2001 arasındaki dönemde devalüasyon ortamı kronikleşirken, yurtiçi konuşma ücretleri dolar bazında sabit kalmış, çapraz sübvansiyonu gözetken yaklaşımın giderek terk edilmesine bağlı olarak uluslararası konuşma ücretleri ise gerilemeye devam etmiştir. 1992-2001 arasında uluslararası telefon konuşması ücretlerinde 1,45 Dolar'dan 0,52 Dolar 93 cent'e düşüş yaşanırken, gelir dağılımında bozulmanın en yoğun yaşandığı bu yıllarda yurtiçi telefon konuşma ücretlerinde 0,16 Dolar'dan 0,08 Dolar'a yalnızca 8 cent düşüş kaydedilmiştir. Hem aradaki farkın giderek kapanması hem de Doların Türk Lirası karşısında enflasyon oranının üzerinde değer kaybetmesi çapraz sübvansiyon mekanizmasının yerli kullanıcılar lehine işleyen yapısını tersine çevirmeye başlamıştır.

Yeni küresel telekomünikasyon rejiminin uluslararası telefon görüşmelerinde Türkiye'de de yerleştirmek istediği maliyet temelli ara bağlantı ücretlendirme yöntemi çapraz sübvansiyonla kırsal kesim haberleşmesi için sağlanan avantajı ortadan kaldıran bir etki yaratmaktadır. Tekel konumunun kalkmasıyla P.T.T. ve sonrasında da Türk Telekomun telefon haberleşme altyapısına yaptığı yatırımların maliyetlerinin paylaşılmasından vazgeçilip, yeni işleticiye sadece yaptırdığı telefon konuşmasının işlem maliyeti fatura edildiğinde, bu türden hizmetleri çapraz sübvansiyonla makul düzeylerde tutma olanağı da ortadan kalkmaktadır.

Son olarak Türk Telekom tarafından 8 Temmuz 2004 tarihinde telefon görüşmesi tarifelerinde yapılan yeni düzenleme ile uluslararası aramalarda kurumsal abonelere ŞİRKETHAT tarifesi ile yüzde 80'lere varan indirimler sağlanırken, ağırlıklı olarak şehiriçi görüşme yapan ve çoğu dar gelirli abonelerden oluşan kesime yönelik STANDARTHAT tarifesinde eski ücretlendirmeye oranla artışlar gündeme gelmiştir.⁵ Dolayısıyla bu durum uluslararası veya şehirlerarası tarifedeki indirimin maliyetinin, 17 milyona ulaşan sabit telefon abonesinden *tersine sübvansiyonla* karşılanması anlamına gelmektedir.

Telekomünikasyon teknolojileri-elektronik sanayiinde yerli katkı payının azalışı:

PTT-ARLA, NETAŞ, TELETAŞ örnekleri

1963 tarihli TÜBİTAK'ın kuruluş kanunu ile başta haberleşme alanındakiler olmak üzere, Türkiye'de ileri teknolojiye dayalı ürünlerin üretiminde devletin öncü rolü oynaması kararının alındığı Mayıs 1964 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısının en somut sonucu, Kasım 1965 tarihinde PTT-ARLA'nın kurulması olmuştur.

Yerli teknoloji üretimini özendirmeyi hedefleyen planlı ekonomi yaklaşımının devreye girdiği bu dönemde PTT-ARLA, telefon konuşmalarında frekans bantlarını ayırmakta kullanılan makas filtrelerin üretimi için çalışmalara başlamıştır. Fikret Yücel'in anılarından (Ceyhan, 1977: 61) öğrendiğimize göre bu gelişme, hem daha önceleri ihaleleri yüksek fiyatlar üzerinden kazanan yabancı firmaları indirim yapmaya zorlamış hem de bu firmaların karşısına PTT-ARLA gibi yerli firmaları çıkarmıştır. Örneğin radyo, pikap ve kayıt cihazlarının ithalatını kısıtlayan kotalı ithalat rejimi ithalatçıları, başlangıçta montaj yoluyla da olsa bir süre sonra üretici konumuna getirmiş; ithal parça türlerine ilişkin kotalarda zamanla yapılan sınırlandırmalar ise üretimde yerli katkı payının artmasına katkıda bulunmuştur.

Böylece daha Birinci Plan döneminde, önceleri elektronik tüketim cihazları üretimi ile başlayıp daha sonraları buna en büyüğü PTT-ARLA olmak üzere profesyonel elektronik cihazlarıyla sesli ha-

⁵ Yeni tarifelerin nasıl bir fatura yükü getireceği konusunda bilgi almak için <http://www.telkoder.org.tr/1-announce/aciklama.html> adresi kullanılabilir.

berleşme cihazları üreten küçük-orta ölçekli kamu-özel kesim kuruluşlarının eklendiği yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürece döviz dar boğazı sonucunda makine ve yedek parça ithalatında yaşanan zorlukları kendi olanaklarıyla aşmaya yönelik girişimler de eklense, telekomünikasyon teknolojileri alanında yerli üretim belli bir kapasiteye ulaşabilmiştir. Bu gelişmede, AR-GE'ye önemli kaynaklar ayıran PTT-ARLA ile onun ardılı TELETAŞ yanında, bu kuruluşların bünyesinde yer alan yetenekli ve deneyimli AR-GE kadrosunun da önemli katkıları olmuştur.

Türkiye'deki AR-GE çalışmalarına dayanarak, yerli bir elektronik imalat sanayii oluşturma düşüncesi PTT-ARLA ve onun devamı olan TELETAŞ ile sürdürülmüştür. 1967 yılında PTT, Türkiye'de telefon santrali ve telefon üretimi için Kanada'nın *Northern Electric* şirketiyle ortaklaşa NETAŞ'ı kurmuştur. Yine bu kapsamda 1963-73 yıllarında Bulgaristan ve Yunanistan bağlantılı haberleşme altyapısını değiştirmek üzere, Türkiye-İtalya denizaltı kablo su döşenmiştir. Kıbrıs harekati sonrasında başlayan silah ambargosu ise beraberinde askeri elektronik sanayinde yerli üretim yapmak üzere ASELSAN'ın (1975) kuruluşunu getirmiştir.

Ancak 1980'lerden sonra güç kazanan neo-liberal politikalara uygun olarak PTT-ARLA, 1983 yılında TELETAŞ adı ile anonim şirkete dönüştürülmüştür. Fikret Yücel'in anılarında (Ceyhun, 1977: 167-169) yer verdiği gibi çoğunluk hissesi ve yönetimde ağırlığın PTT'de olduğu TELETAŞ'ta, PTT'nin payı 1984 yılında yüzde 40'a düşürülmüş (PTT yüzde 40, İTT yüzde 30, BTM yüzde 9, diğer yüzde 21) ve PTT, yönetimdeki ağırlığını kaybetmiştir. İşlem, ALCATEL'in BTM'yi satın alması, satışa çıkan TELETAŞ hisselerini toplaması ve son olarak da devlete ait "altın hissenin" de ALCATEL'e devredilmesi sonucunda yönetimin tümüyle ALCATEL'in eline geçmesi ile tamamlanmıştır. Daha sonra TELETAŞ'ın adı ALCATEL TELECOM olarak değiştirilmiş, AR-GE laboratuvarları kapatılmış, AR-GE personelinin işine son verilmiş ve firma, sadece Fransız ürünleri için teklif sunan bir şirket konuma gerilemiştir. Oysa ALCATEL'in satın aldığı İtalyan TELETTA şirketini, Fik-

ret Yücel'in de işaret ettiği gibi (189) satın alma işleminden sonra da ürün geliştirme ve pazarlama olanaklarını korumaya devam etmiştir.

Bu arada elektronik sektöründe üretim yapmak üzere kurulmuş TESTAŞ, yapılan yatırımlara karşın gerçek anlamda üretime geçememiş; üretimini sınırlı ölçüde sürdürebilen TESTAŞ AYDIN işletmeleri ise 1995 yılında, üç yıl üretim garantisi koşuluyla Tayvanlı bir elektronik üreticisi ve yerli ortağından oluşan *Taiwan Firstohm Aydın Elektronik* adlı şirkete satılmıştır. Oysa bu şirket, TESTAŞ'ı satın aldıktan hemen sonra satış sözleşmesini değiştirerek üretim şartını kaldırmış, üretim durmuş ve tesis kapatılmıştır. Sonuçta *Taiwan Firstohm*'un ithal ürünleri piyasada rakipsiz kalmıştır.⁶ Bu girişimin tek olumlu sonucu ise TESTAŞ'ın TÜBİTAK'la yaptığı lisans anlaşmasıyla MAM'da Yarı İletken Araştırma Laboratuvarı'nın kurulması olmuştur.

Türkiye'de telefon haberleşmesinin sayısallaşmasında önemli adımlardan birisi de NETAŞ'ın sayısal yönlendiriciler üretmeye başlamasıdır. TELETAŞ'da yaşanan gelişmeye benzer şekilde 1983 yılında yüzde 49 payla NETAŞ'ta en büyük ortak (NT yüzde 31, Türk Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı yüzde 15, diğer yüzde 5) durumunda olan PTT (Çağiltay) daha sonra bu pozisyonunu yitirmiş ve şirket yönetimi, hisselerin yüzde 53.13'ünü toplayan *Nortel Networks International Finance and Holdings B.V.*'nin eline geçmiştir.

Yönetimde hisse paylaşımı üzerinden gerçekleşen bu yetki devri işlemleri yanında yerli firmalara duyulan güvensizlik ve önyargılar da bu süreci beslemiştir. Gelişmiş ülkelerde kamu alımlarında yerli firmalar kayırlırken, Türkiye'deki yerli firmalar ihalelerde bu engelleri de aşmak zorunda kalmışlardır. Fikret Yücel'in anılarından (Ceyhun, 1977: 157) öğrendiğimize göre BOTAŞ'ın Yumurtalık-Kırıkkale boru hattı ile birlikte kurulacak haberleşme sistemi ihalesinde, BOTAŞ teknisyenleri yerli firmanın ileri teknoloji gerektiren bir işte başarılı olabileceğine inanmadıkları için TELETAŞ'ın uygun teklifini gözardı ederek ihaleyi yabancı bir firmaya

⁶ Özelleştirmeler konusunda daha fazla örnek ve bilgiye; <http://www.petrois.org.tr/sucdosyasi01.htm> adresinden erişilebilir.

vermek istemişler ve bu durumda TELETAS yerli bir firmanın açtığı ihaleyi kazanabilmek için kendi hükümeti düzeyinde lobi faaliyetleri yapmak zorunda kalmıştır.

AB, telekomünikasyon uç cihazları satışının özel şirketler üzerinden gerçekleştirilmesi kararını 1993 yılına kadar yayarken, PTT daha 1988 yılında bu alanı serbestleştirmiştir. Fiber optik kablo teknolojisinin Türkiye'ye girmeyişinin altında da yine bu tavır yatmaktadır.

GSM teknolojisi ile artan teknolojik bağımlılık

GSM teknolojisi 1990'lı yıllarda telekomünikasyon alanında teknolojik bir dönüşümün hazırlayıcısı olmuştur. İlk kez 1992 yılında Almanya ve Fransa'da hizmete giren GSM cep telefonları, 1994 yılında Türkiye'de de kullanılmaya başlanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde, cep telefonu kullanıcılarının sayısı sabit telefon kullanıcılarının sayısını (18,8 milyon) geçerek 19,5 milyona ulaşmıştır (Tablo.5). Bu sayı ülke nüfusuna (65 milyon) bölündüğünde Türkiye'de her dört kişiden birinin cep telefonu abonesi olduğu gibi bir sonuca varılmaktadır. Ancak, ülkemizdeki "yaş bağımlılık oranının" ortalama yüzde 60 dolayında olduğu, yani nüfusumuzun yüzde 60'ının 0 - 14 yaş ve 65 yaş üzerindeki insanlardan oluştuğu düşünülecek olursa, gerçekte cep telefonu kullanabilecek insan sayısının sadece 26 milyon olduğu (Serbest, 2002: 19), dolayısıyla Türkiye'de her üç kişiden birinin cep telefonu kullandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo.5. Türkiye'de cep telefonu kullanan abonelerin sayısı (1994-2001)

Cep telefonu abone sayısı	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	81,000	330,000	690,000	1,480,000	3,330,000	7,500,000	14,700,000	19,500,000

Kaynak: Telekomünikasyon Kurulu, 2001 yılı Faaliyet Raporu, s.27.

2011 yılında Türkiye'de 54,6 milyon cep telefonu abonesi ve 69,8 hat yoğunluğuna karşılık 32,1 milyon sabit hat kapasitesi ve 41,07 hat yoğunluğunun gerçekleşmesi; cep telefonunu da içeren mobil hizmetlerin sayı ve sağlanan gelir anlamında artması beklen-

mektedir (Saygı, 2002: 18). Üçüncü nesil cep telefonları (3G) ile var olan ses altyapısı üzerinden verilen haberleşme hizmeti de son bulacak, bunun yerine veri altyapısı üzerinden ses akışı başlayacaktır. Sonuçta, tüketiciler normal yerel hat üzerinden TV/Video ve radyo yayınları, Internet'e erişim, veri hattı bağlantısı gibi ekstra hizmetlerin tümünden aynı anda yararlanacaktır. Aboneler telefon hatları üzerinden bu hizmetlerle eş zamanlı olarak ses hizmetini almaya devam edeceklerdir.

Bu gelişmelere karşılık haberleşme alanındaki altyapı, GSM teknolojisi örneğinde olduğu gibi daha karmaşıklaşmakta, bu alanda belirli bir birikimi olmayan ülkeler için yönetilmesi olanaksız bir alan haline gelmektedir (van Audenhove vd.). Türkiye'nin bu teknolojide telefon cihazından baz istasyonlarına kadar tüketici konusunda oluşu, bağımlılık sürecini daha da güçlendirmektedir. Bakım-onarım hizmetlerini bile yabancı firmalardan almakta; yerli AR-GE ise son derece sınırlı kalmaktadır. Bu durum haberleşme altyapısı ve kullanıcılara dönük hizmetlerin üzerinden verildiği "profesyonel ve endüstriyel cihazlar" açısından değerlendirildiğinde bağımlılığın oldukça güçlü bir biçimde kendini ortaya koyduğu görülmektedir (Tablo.6).

Tablo.6. 1990-1999 dönemi profesyonel/endüstriyel cihazlar alt sektörü temel göstergeleri (milyon dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Üretim	65.8	60	62.3	74.8	89.9	107.7	109	195	205	250
İthalat	267.8	358.9	340.5	406	418.6	496.5	758	910.2	955.6	896.7
İhracat	8.1	3.8	6.3	7.7	17.3	15.9	28.9	31.4	35	35
İhr./İth. (%)	3	1.1	1.9	1.9	4.1	3.2	3.8	3.4	3.7	3.9

Kaynak: TESİD, Elektronik Sanayi Almancağı, 1991-2000.

1980'li yılların ortalarıyla 1990'lı yıllar arasında, 600 milyon dolar ile 1 milyar dolar arasında değişen telekomünikasyon cihazları yatırımlarının yüzde 70-75'i yerli üretimle sağlanıp, toplam cihaz yatırımlarının da yüzde 20'si yerli fikri mülkiyete bağlı özgün ürünlerden oluşurken; 2000 yılına gelindiğinde üretim 624 milyon dolara gerilemiş, ithalat ise 2.5 milyar dolara çıkmıştır (Saygı, 2002: 32). Bu genel görünüm ITU verilerine bakıldığında da ortaya çıkmakta-

dır (Tablo.7). Türkiye'nin telekomünikasyon alanındaki ihracatı cep telefonu ithalatının gölgesinde kalmıştır.

Tablo:7 1991-2000 döneminde Türkiye'nin telekom ekipman ihracat-ithalat rakamları (milyon dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ihracat	17	21	37	35	31	64	54	88	60	52
İthalat	187	142	207	235	404	458	711	1103	1864	2344

Kaynak: *Yearbook of Statistics, Telecommunication Services Chronological Time Series* (1991-2000); ITU-Geneva 2001, s. 164.

Diğer taraftan bilgisayar pazarında yaşanan "yazılımı donanım yapılandırma" uygulaması (bilgisayarı satın aldığımızda işletim sistemine "çakılı" olarak gelen Microsoft yazılımlar gibi) cep telefonlarında yaşanmakta, serbest ve açık kaynak kodlu yazılımların (örneğin Linux gibi) yeni medya alanında kullanıcıya istediği yapılanmayı kendisinin belirlemesine, çok daha ucuza yazılım kopyalayıp, paylaşabilmesine; yazılımı bir anlamda özel mülkiyete tabi bir ürün olmaktan çıkararak lisans düzenlemelerine (Genel Kamusal Lisans-GPL- rejimi gibi) olanak sağlayan kullanıcılar açısından maliyet düşürücü, ulusal şirketler açısından (yazılım şirketleri kadar bu yazılımları faaliyet alanları nedeniyle yoğun olarak kullanmak durumundaki şirketler açısından da) rekabet yeteneği kazandırıcı olumlu etkileri devre dışı kalmaktadır.

Türkiye'nin birikimi bulunan sabit telefon alanında pazar doyuma ulaşılmış görünmekte, dolayısıyla Türk Telekom'un sabit hatlardan elde ettiği gelir azalmaktadır. Bu nedenle Türk Telekom'un 500 milyon dolarlık 2004 yılı yatırım programında veri iletişimi alt yapısı ağırlıklı yatırım alanı olarak belirlenmiştir. Bu yatırım kararı oldukça geç ve yetersizdir. Yönetimler uzun süredir devleti küçültme, sıkı para politikasının gereği olarak dış cari fazla verebilmenin ve borçlarını ödeyebilmenin yolunu kamu yatırımlarını kısmakta gördükleri için veri iletişimi altyapısına ciddi bir yatırım öngörmemişler (BT Haber, 8-14 Mart 2004: 4.); özel şirketler ise 1-1,5 milyon dolar gibi aslında yatırım bile sayılmayacak girişimlerle sadece uzak mesafe telefon haberleşmesi (UMTH) alanında önemli gelir

(kaymağını alma beklentisi-*cream skimming*) beklentisi içine girmişlerdir. Dolayısıyla kamuyu altyapıya özgü dönüşümlere önderlik etmekten çıkarma ve bunu sadece serbest piyasa mekanizmasına bırakma sonucunda karşılaşılabilecek duruma verilecek en dikkat çekici örneklerden birisi de 1995-1998 yılları arasında özel şirketlerin kârlarının büyük bölümünü sermaye piyasasında "faaliyet alanı dışındaki işlemlerden" yapmış olmalarıdır.

Sonuç

"Telekomünikasyon alanında neo-liberal politikalar eşliğinde ulus devletin elinden alınan politika araçları" başlığı altında yer verilen gelişmeler, telekomünikasyon alanındaki dönüşüm sürecini gelişmiş ülkelerde daha çok iç dinamiklerin, gelişmekte olan ülkelerde daha çok dış dinamiklerin yönlendirmekte olduğunu (Urey, 1995) Türkiye açısından da geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler ya da merkez-çevre ülkeler arasında yaşanan ve giderek derinleşen sayısal uçurumun da temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Bilgiye ya da bilgi kaynaklarına (ağlara) erişebilirliğin gelişmekte olan ülkeler açısından sayısal uçurumu kapatmak yönünde bir anlam ifade edebilmesinin ön koşullarından birisi, küresel ya da bölgesel bazda bu kaynakların *tekelci* bir yaklaşımla sıkı koruma altına alınması yerine erişime açık olması ise; bir diğeri de gelişmekte olan ülkelerin kendi teknolojik öğrenme süreçlerinde yetkinleşebilmelerine olanak verilmesidir. Oysa Okinawa 2000 Zirvesi'nde G-8 devlet başkanlarının *sayısal dayanışma fonu* için kaynak sağlama vaatleri, Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi'nde (WSIS) bu katılımın *gönüllülük* esasına dayandırılmasıyla suya düşmüştür.

Gelişmiş ülkelerin özeldir telefon haberleşmesi genelde ise telekomünikasyon alanında 1980'ler öncesinde en geniş anlamda hizmetlerin erişilebilirliğini sağladıkları ve bunu da katlanılabilir bir ücret karşılığında sundukları düşünülürse, böyle kaygan bir zeminde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere, henüz bu eşige ulaşılmadan neo-liberal politikaların devreye sokulmasını istemek, en yalın ifade-

siyle merkez-çevre ilişkisinin tek taraflı bağımlılık yaratan "çitfe" standardını dayatmaktadır. Dahası Türkiye örneğinde yaşanan gelişmelerin de göstermiş olduğu gibi, telekomünikasyon alanı gibi gerek hizmet türleri gerekse teknolojik altyapı açısından son derece karmaşık sistemlerde yerli teknoloji geliştirme yeteneği, yaparak öğrenme deneyimi serbest piyasa mekanizmasının kurallarına uymuyor gerekçesiyle dışlanarak, gelişme olanakları budanmıştır.

Merkez ülkelerin çevre ülkelerde, sermayeyi tabana yayma (özelleştirme); hızlı, ucuz, kaliteli ve verimli hizmet sunumu (serbestleşme) gerekçeleriyle oluşturmaya çalıştığı neo-liberal, "anti-teknelci" model aslında bir yanılsama etkisi yaratmakta ve küreselleşme sürecinin kuşatıcı etkisini gizlemektedir. Bu anti-teknelci görünümün altında merkez ile çevre açısından farklı dinamikler işlemektedir:

- Bu görünüm, merkez açısından bağımlılık ilişkisinin ve bu ilişkiden elde edilen yüksek kârların sürdürülebilirliği açısından önemli bir işlev görmektedir.

- Kısa dönemli kârlar çevre ülkelerde kapitalist ilişkilerin sürdürülebilirliğini baltalar, bu dinamik çıkarları keskinleştirip, görüntü kıldığı için çevre ülkelerde korumacı tepkileri tetikler.

- Anti-teknelci görünüm küreselleşme stratejisinin dolayısıyla da çevrenin kapitalistleştirilmesi sürecinin bir parçasıdır. Bu stratejinin telekomünikasyon politikalarıyla ilişkili temel hedefi elektronik ağ ortamının ve BİT'in yaygınlık kazanması, genişlemesidir. Yaygınlık, genişleme ve bağımlılık birbirleri ile ilişkili kavramlardır.

- Ağ yapısının yaygınlık kazanması ve bunun bir bağımlılık ilişkisi doğurması, merkezle çevre arasında "ilişkili olma ve etkilenme" sürecinin çevreyi kuşatacak şekilde yeni alt sistemler yaratması ve bunların da küresel ölçekte başka sistemlerle eklenenebilir olması ile mümkündür. e-Ticaret, e-Bankacılık, e-Hizmet gibi uygulamalar sınırlı iç pazar koşullarında sürekli olabilecek ekonomik etkinlikler değildir; küresel ölçüğe geçme ve geçildiğinde de bir alt sistem olarak ana yapıya eklenene zorunluluğunu yapısal olarak içlerinde barındırırlar.

- Yaygınlık kazanma hedefi belli bir sosyo-ekonomik eşğin geçildiği merkez ülkeler açısından bir anlam ifade ederken; çevre ülkelerde bu hedefin bir de erişilebilirlik ve bunun da eşit ve katlanılabilir bir maliyet düzeyinde olması gibi ayrılmaz bir parçası vardır.

- Kamu hizmeti ve evrensel hizmet ilkeleri ile çapraz sübvansiyon mekanizması ve bunun erişilebilirlik ve içerik üretimine dönük talebi canlandırma etkisi bir bütün olarak, neo-liberal yaklaşımın "BİT ve Bilgi Ağlarından önce parası olanlar yararlınsın sonra bu olanaklar toplumun geneli için yavaş yavaş bir anlam ifade etmeye başlar" anlayışını rotasından çıkarma potansiyeline sahiptir.

- Çevre ülkeler bu potansiyeli harekete geçirme noktasında, telekomünikasyon politikalarını bir tür iletişim hizmetleri politikaları olarak algılayan anlayışı değiştirmek; bunları "sosyo-ekonomik" politikalara dönüştürmek durumundadırlar.

Sonuçta GATT, GATS, MAI (*Multinational Agreement on Investment*), TRIPS (*Trade Related Intellectual Property Rights*), uluslararası tahkim vb. aracılığı ile ÇUŞ'lar açısından yeni avantajlar sunmaya hazır hale getirilen küresel piyasa ortamı, gelişmekte olan ülkelerin kazanımlar elde etmesi için oldukça sınırlıdır. Çünkü uluslararası düzenlemelerle ve bu düzenlemelere meşruluk kazandıran uluslararası anlaşmalarla, enformasyon daha baştan ticari anlaşmaların bir bölümü haline getirilmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politika biçimlendirme süreçleri giderek kamuoyunun bilgisi dışında biçimlendirilir olmaya başlamıştır. Böyle bir küresel enformasyon toplumu yapılanmasında gelişmiş ülkeler (ve bu ülke merkezli ÇUŞ'lar) kaynaklara ulaşım ve rekabet üstünlükleri ile enformasyon alış-verişinden aslan payını alabilecekler; hatta bu alış-verişte gelişmekte olan ülkelerin değişime sokabileceği değerler hammadde, toprak (yabancı yatırımlar için fiziki mekan anlamında da), doğal kaynaklar, nitelikli iş gücü vb. "yenilenemeyen-yenilenmesi güç kaynakları" içereceğinden bağımlılık ilişkisi de derinleşebilecektir.

Birleşmiş Milletler'in girişimi ile bilgi toplumuna dönüşüm ve bu amaçla BİT'in potansiyellerinin tartışıldığı Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi'nin (WSIS) ilk ayağında (PREPCOM-2 Cenevre, 10-12 Aralık

2003) yapılan Türkiye Katkısı'nda (*The Contribution of Turkey For Prepcom-2*, Documet WSIS/PC-2/Contr/68-E, 23 January 2003) konunun gelişmekte olan ülkeler açısından daha yaşamsal sorunlar içerdiğinin altı çizilerek, bilgi toplumuna topyekün bir dönüşüm hedefleniyorsa bunun ancak tüm toplumsal kesimlerin BİT'e eşit ölçülerde erişiminin sağlanması ve eşit kullanım olanaklarının oluşturulmasından geçtiği vurgulanmıştır. Tüm kullanıcıların, katlanılabilir ücretler üzerinden bilgi ağlarına ve BİT'e erişiminin sağlanmasının ve bu olanakların ülkenin az gelişmiş bölgelerine de taşınmasının bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde ne kadar büyük önem taşıdığı altı çizilmiştir. Buna karşın gerek WSIS'nin hazırlık toplantılarında (PREPCOM I, II, III, ek PREPCOM) gerekse 10-12 Aralık 2003 tarihli Zirve toplantısında fikri mülkiyet hakları, evrensel bir "sayısal dayanışma fonu"nun kurulması, İnternet'in uluslar arası yönetimi ve güvenliği gibi gelişmekte olan ülkeler açısından yaşamsal konularda bir ilerleme sağlanamamıştır. Merkez ülkeler var olan yapının kendilerine sağladığı üstünlüklerden sonuna kadar yararlanmak adına kararları bağlayıcılığı olmayan temenniler biçimine dönmüşlerdir. Bu yaklaşım anti-tekelci duruşun içinin boş olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu durumda Türkiye, 10-12 Mayıs 2002 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Türkiye Bilişim Şurası Raporu'nun giriş bölümünde de vurgulandığı gibi;

İletişim altyapısı için yapılan yatırımlar, Türkiye'yi geleceğin bilgi toplumuna taşıyacak altyapının kurulabilmesi için TUENA'da öngörülmesi olanın çok altında kalmıştır... Ekonomik ekuator dediğimiz zengin kuzeyle fakir güneyi ayıran çizgi yeniden çizilmektedir. Sayısal bölünmeyi gösteren haritalarda, dünya ortalamasının altındaki Türkiye iletişim altyapısıyla "ortada" bulunmaktadır. Türkiye, bu haritanın neresinde yer alacağına karar vermek zorundadır.

Bilgi toplumu ile ilişkili politikaların geliştirilmesinde temel ilkerinin ne olması gerektiği konusunda gerek 1995 yılında Brüksel'de yapılan G7 Başkanları Toplantısı'nda gerekse 1996 yılında Juhannesburg'da yapılan G8 ISAD toplantısında evrensel hizmet, yeni iş alanlarının yaratılması, teknoloji alanında işbirliği, uygulamalarda ve

içerikte çeşitlilik, altyapı uçurumunun daraltılması gibi konuların altı çizilmişti. Ancak ilkeler düzeyinde varılan uzlaşımın, aradan geçen süre içerisinde her iki toplantının katılımcıları arasında yaşanan güçlü rekabet ve pazar paylaşımı savaşımı nedeniyle uygulamaya geçirilemediğini göstermiştir. Bu durumun olumsuz sonuçlarının bedelini de öncelikli ve ağırlıklı olarak bu aktörler değil, edilgen konumlarıyla gelişmekte olan ülkeler ödemiştir. Bu gerçeklikten hareketle 1960'lı yıllarda ortaya konan ancak uygulamaya geçirilemeyen bilim ve teknoloji politikasının, Türkiye'nin bu kısır döngüden çıkışı açısından ne denli önemli olduğu, Türkiye'nin her alanda serbestleşmeyle körüklenen tüketim talebinin de etkisiyle üretimi değil tüketimi temel alan bir ekonomi haline gelişinde ne rol oynadığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Diğer alanlarda olduğu gibi telekomünikasyon alanında da ulusal yenilik yaratma yeteneğini ancak üreten bir ekonominin yaratabileceği gerçeğinden yola çıkarak, bu konuda harekete geçirilecek toplumsal talebin, iç dinamikleri harekete geçirme açısından siyasal iradenin de önünü açacağını unutmamak gerekir. Bu yaklaşım siyasal gündemin ana maddelerinden birisi olan AB'ye üyelik süreciyle de örtüşmektedir. Çünkü Türkiye'nin bu haritada kendi ekonomisinin ve kendi iç dinamiklerinin talepleri ile "teknoloji üreten" bir ülke konumunda yer alması, AB'ye üyelik "bir gün" gerçekleştiğinde, birlik içerisinde "tüketici pazarı" olarak değil kendini kabul ettirmiş "üretici" bir üye olarak yer alma pozisyonunun maddi temelini hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Bangeman, Martin vd. (1994). "Europe and the Global Information Society." Bu çalışmaya, (http://www.medicif.org/Dig_library/Ecdocs/reports/Bangemann.htm) adresinden ulaşılabilir.
- Barbier, Frederic ve Lavenier Catherine Bertho (2001). *Medya Tarihi, Diderot'dan İnternet'e*. Çev., Kerem Eksen. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Ceyhan, Yurdakul (der) (1997). *Fikret Yücel'in Anıları ya da Elektronik Sanayimizin Bir Kesitinin Anıları*. Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları.
- Çağiltay, Kürşat (1995). "Kullanıcı Açısından TT'nin Servisleri." Bu çalışmaya (<http://www.metu.edu.tr/~kursat/papers/inet-tr95/tt.html>) adresinden ulaşılabilir.
- Garnham, Nicholas (1990). *Capitalism and Communication*. London: SAGE.

- Geray, Haluk (2003). *İletişim ve Teknoloji, Uluslararası Birlik Düzeninde Yeni Medya Politikaları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Göker, Aykut (2003). "Onuncu Yılında Türk Bilim ve Teknoloji Politikası:1993-2003." Bu çalışmaya, (<http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.TBTP.1993-2003.Uyg.Durumu.pdf>) adresinden ulaşılabilir.
- Hard, Michael ve Antonio Negri (2000), *İmparatorluk*. Çev., Abdullah Yıldız. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hawkins, R. (1997) 'Prospects for a Global Communication Infrastructure in the 21st Century: Institutional Restructuring and Network Development.' In Sreberny-Mohammadi, A., D. Winseck, J. McKenna ve O. Boyd-Barrett (eds.). *Media in a Global Context*. London: Edward Arnold. 1997. 177-193.
- Kazgan, Gülten (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kumar, Krishan (1995). *From Post Industrial to Post Modern Society, New Theories of the Contemporary World*. U.K.: Blackwell Pub.
- Mosco, Vincent (1988). "Introduction: Information in the Pay-Per Society." *The Political Economy of In-formation*. Vincent Mosco (der) içinde. London: The University of Wisconsin Press. 47-64.
- Newberry, D. M. (1997). "Determining the Regulatory Asset Base for Utility Price Regulation." *Utilities Policy* 6 (1): 1-8.
- Samarajiva, Rohan ve Peter Shields (1997). "Telecommunications networks as a social space: Implications for research and policy and an exemplar." *Media, Culture and Society* 19: 535-555.
- Sayı, Nur (2002). "Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri Pazarı: Mevcut Durum ve 10 Yıllık Perspektif." *Telekomünikasyon Eksen 4* (Ekim-Kasım-Aralık): 17-34.
- Schiller, Dan (1988). "How to Think About Information." *The Political Economy of Information*. Vincent Mosco (der) içinde. London: The University of Wisconsin Press.
- Schiller, Herbert (1981). *Who Knows: Information in The Age of the Fortune 500*. New Jersey: Ablex Publication.
- Serbest, Hamit (2002). "Mobil Telekomünikasyon Sistemleri ve Türkiye." *Telekomünikasyon Eksen 3* (Temmuz-Ağustos-Eylül): 14-28.
- Törenli, Nurcan (2004). *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Telekomünikasyon Kurumu 2001 Yılı Faaliyet Raporu.
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).
Yearbook of Statistics, Telecommunication Services Chronological Time Series 1991-2000. ITU. Cenevre. 2001.
- Webster, Frank (2000). "Information, Capitalism and Uncertainty." *Information, Communication & Society* 3 (1): 69-90.
- Winseck, Dwayne (1998). *A Political Economy of Telecommunications in Canada* Hampton Press. Cresskill. New Jersey.
- Urey, Gwen (1995). "Telecommunications and Global Capitalism." *Telecommunications Politics*. Bella Mody vd. (der) içinde. New Jersey: LEA. 53-83
- Van Audenhove, Leo, vd. (1999). "Information Society Policy in the Developing World: A Critical Assessment." *Third World Quarterly* 20 (2): 387-404.

CNN ve Ağlardan Akıp Giden İmgelemi İnşa Etme İddiası

Özet

Bu yazıda üç döneme ayırdığımız uluslararası haber piyasasında, 1980'li yıllardan itibaren biçimlenen üçüncü döneme damgasını vuran CNN-CNN International'i iletişim piyasasındaki konumu açısından ele almaktayız. 1990'lı yılların uluslararası haberciliğinde tek referans olarak ortaya çıkan CNN International'e alternatif olarak kurulan Avrupalı uluslararası televizyon kanalları ile CNN International arasındaki farkın, sonuncusunun evrensel ve küresel bir yayın kuruluşu olma iddiasında yattığını ileri sürdüğümüz bu yazıda, bu evrensellik ve küresellik amacını-iddiasını bir yandan serimlemeye diğer yandan sorgulamaya çalışıyoruz.

The CNN and the Claim to Build an Imagination Flowing through Networks Abstract

In this article I separate the international news market as three periods and assess the CNN-CNN International, which has impressed on the third period, from the standpoint of the international communication market. The CNN International emerged as the unique news source in international journalism in 1990s. European supra-national television channels were set up as alternatives to the CNN International. In this article I claim that the CNN International's claim of being universal and global is the difference between the European supra-national television channels and the CNN International. In this study I am trying to find out and examine the globality and universality aim/claim of the CNN International.

Nilgün Tatal Cheviron
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi